

Intervjuu Heli Laanekasega

Küsitles Külli Habicht

27. veebruaril 2020 tähistas 70. sünnipäeva teenekas keeleteadlane, eesti kirjakeele ajaloo uurija ja tekstoloog Heli Laanekask. Tema väga mitmekülgne, umbes sajasse publikatsiooni kätketud uurijatöö keskendub eesti filoloogia eri valdkondadele: kultuuri- ja kirjandusloolised allikapublikatsioonid, eesti kirjakeele ajaloo mõtestamine ja periodiseerimine, Eesti ja Soome kultuurikontaktid ning eesti ja soome keele õpe. Heli Laanekask on nii õppejõu kui ka uurijana töötanud põhiliselt Tartu ülikoolis, ent teinud teadlasetööd ka Eesti kirjandusmuuseumis ning keele ja kirjanduse instituudis. Aastatel 1992–2007 ja 2009–2014 töötas ta eesti keele lektorina Soomes Oulu ülikoolis. Tartu ülikoolis on Heli Laanekask õpetanud mh eesti keele struktuuri ja õigekeelsuse, lõunaeesti kirjakeele ja keeleteoimetamise kursusi ning juhendanud hulgaliselt üliõpilaste lõputöid.

Doktorikraadi kaitses Heli Laanekask 2004. aastal Tartu ülikoolis väitekirjaga „Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil“. Tema kaasosalusel või ainuauthorsuses ilmunud suurtöödest olgu nimetatud veel „Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse“ VI köide ja monograafia „Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832“ (1995–1997). Suurtööde hulka kuuluvad ka koos Mart Lepiku ja Eva Aaveriga publitseeritud Friedrich Robert Faehlmanni „Teoste“ I köide (1999) ja 2011. aastal ilmunud F. J. Wiedemanni „Eesti keele grammatika“ tõlge saksa keelest. 2020. aasta alguses ilmus Heli Laanekaselt aastatel 1978–2017 ilmunud 40 artiklit ja retsensiooni koondav kogumik „Eesti filoloog olla“, mis annab hea ülevaate tema uurijahaardest ning ladusast ja täpsest autoristiilist.

Heli Laanekask koos ühe esindajaga oma pere rohkem kui 500-liikmelisest eeslikogust.
Foto: erakogu

Kõiki Heli Laanekase töid ja tegemisi iseloomustab põhjalikkus, lai kultuurilooline ja keeleline silmaring, loominguline lähenemine ja erakordne pühendumus. Vaatamata käsitluste temaatilisele mitmekülgusele on tema huvi keskmes olnud 19. sajandi eesti kultuur ja kirjakeel, sh ühise kirjakeele loomise taust. Ka autorid-kultuuritegelased, kelle loomingulise pärandiga ta on põhjalikumalt tegelnud, esindavad enamjaolt 19. sajandit, nt Otto Wilhelm Masing, Friedrich Robert Faehmann, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Johann Voldemar Jannsen, Lydia Koidula, Ferdinand Johann Wiedemann.

Et paremini mõista ühe suurepärase filoloogi ja hea kolleegi kujunemisteed ning hilisemaid töiseid valikuid, küsisin temalt sünnipäevaintervjuus, kes ja mis on tema filoloogiteed enim mõjutanud, kuidas ta hindab eesti keele uurimise praegust seisut, missugused on uurijatöö tipp hetked ja mis on parasjagu teoksil.

- **Kui vanalt õppisid lugema ja missugune on esimene raamat, mida mäletad?**

Lugema olevat ma õppinud kolmeaastaselt. Tallinnas Hiiul oli meil ingerlasest naabritüdruk, mõned aastad minust vanem Larissa, kes oskas küll eesti keelt, aga käis vene koolis ja oskas lugeda vaid vene keeles. Ta käis minuga mängimas ja vaatasime temaga ka eesti lasteraamatuid. Mina olnud eesti tähed selgeks õppinud juba varem, vist mänguklotsidelt, aga sõnu kokku lugeda ei osanud. Nii me siis lugenud meie ümmarguse köögilaua all koos Larissaga nii, et mina ütlesin tähed ja tema ütles kokku. Ühel päeval olla kodused märganud, et ohoo, see mudilane oskab ju lugeda. Tolleks ajaks polnud ma veel loobunud lutist, nii et suurt pudelilutti popsutav ja raamatut lugev põngerjas olnud suguvõsa naljanumber. Mäletan muide siiamaani seda tuska, mis käis kaasas armsast lutist võõrutamisega.

Esimeste raamatute seast, mida mulle loeti ja mida siis vist ka ise lugesin, meenub nt „Tõrges kassipoeg“, õpetlik looke sõnakuulmatust kiisust, kes eksib metsa ja satub kodu otsides küll jänese, küll orava, küll siili perre, ent lõpuks jõuab siiski õnnelikult koju. Leidsin selle trükise nüüd ESTERi abil Eesti kirjandusmuuseumi arhiiviraamatukogu digikogust: autor Ivan Belõšev, tõlkinud Salme Kõiv, illustreerinud Jevgeni Tšarušin, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1951. Umbes samasugust õpetlikkust sisaldas ka Felix Kotta „Vaat mis juhtus“ (1951), kus olid Jaak Kangilaski uhked

pildid – see luulelugu on praegugi peas. Meelde tulevad ka Veera Saare „Sõit mustikametsa“ (1952), Ellen Niidu „Kuidas leiti näärilpuu“ (1954), paksud illustreeritud muinasjutukogud, nt „Tuulesõlmed“ (1948) või „Eesti rahva ennemuistsed jutud“ (1952) – aga peatselt lugesin raamatukoina kõike, mis kodus kätte puutus. Pere sõjaeelse raamatuvara olid ajatormid minema pühkinud, kuid pärast sõjaegsest leidis laps koduriulilt nüüdse pilgu jaoks üpris kummalisi teoseid: Makarenko „Lipud tornidel“, Beljajevi „Vana kindlus“, Gaidari „Jutustused“, Kosmodemjanskaja „Jutustus Zojast ja Šurast“, Zlobini „Stepan Razin“, Lācise „Torm“, Jefremovi „Oikumeeni äärel“... Aga ka Kivi „Seitse venda“, Tuglase „Väike Illimar“, suured sõnameistrid, seiklusjutud maalt ja merelt, väikesed luuleraamatud, Loomingu Raamatukogu vihikud, raamatud sarjast „Maailm ja mõnda“, Balzac, Tolstoi, Gorki, Tšehhov, Vilde, Luts, Tammsaare, Tuglas – ja siis juba Looming, Sirp ja Vasar, Kross, luulekassetid jne. Et isa õppis ja töötas tollases kunstiinstituudis, puutus riulitelt näppu ka kunstiraamatuid ja -ajakirju, eriti saksakeelseid (tollase Saksa Demokraatliku Vabariigi omi). Raamatukogu muutus oluliseks alles ülikoolipäevil.

- **Millal ja kuidas sul tekkis huvi keele, kirjanduse ja kultuuri seoste ehk täpsemalt filoloogia vastu? Kas sul oli eeskujusid ja innustajaid filoloogitee valikul?**

Kirjandushuvi tuli muidugi lugemisest, keelehuvi vist sellest eduelamusest, et eesti keele õigekirjaga kunagi raskusi ei olnud ning et Tallinnas elukohti ja koole vahetades sain hakkama ka õpitavate võõrkeelte vahetamisega. Vene keele tunnid, mis tollal algasid juba teises klassis, olid ja jäid kuni keskkooli lõpuni (ja olid keskkoolipäevil väga meeldivad tänu sümpaatsele ja targale vene keele õpetajale ja klassijuhatajale Inna Mangusele). Kuid Tallinna 10. keskkooli 5. klassis alustatud inglise keele õppimine vahetus poole kooliaasta pealt 16. keskkoolis õpetatava saksa keele vastu, mis asendus hiljem 7. keskkoolis taas inglise keelega. Koolivahetuse taustaks oli see, et tollal oli keskkoolides kavas ka nn tootmisõpetus, ja Lasnamäel asuvas 16. keskkoolis, kust sain põhikooli lõputunnistuse, oli keskkoolitüdrukutele ette nähtud müüjakoolitus ja poistele autojuhiõpe. Seepärast saatis mu hea emakeeleõpetaja Lasnamäe koolis Lilian Bergman mind sisseastumiskatsetele Tallinna 7. keskkooli. Sealgi oli pool klassist autojuhiõppel, teisele klassipolele, linna eri koolidest tulnutele pakuti

aga ajakirjandusõpet. See oli põnev uus eriala, mille teooriat tutvustas seal Juhan Peegli jünger, värskelt Tartu ülikooli lõpetanud Helle Tiisväli. Osalt vist tänu temale tundus hiljem ainuvõimalik Tartusse eesti filoloogiat tudeerima minna. Oma osa oli aga ka Tartu ülikooli aural ja Tartuga seotud eesti kirjanikel: klassikutest nt Tammsaare, Tuglas, Suits (kes oli olnud mu pinginaabri ema õppejõud Tartu ülikoolis), uutest nimedest P.-E. Rummo, Unt, Kaplinski, Alliksaar jt. 7. keskkooli ajakirjandusharus õpetati ka masinakirja (pimesüsteemis, kümne sõrmega) ja veidi fotograafiatki, aga mingit ajakirjanduspraktikat küll ei mäleta. Sealsed eesti keele ja kirjanduse õpetajad meie kui iseteadlike noorukite vastikult norivas seltskonnas kuigi kaua vastu ei pidanud: 9. klassis õpetas meid Vilma Klein, 10. klassis auväärne Nikolai Rimmel ja 11. klassis särtsakas Viive Ruus, neist Rimmel eriti hea keelereeglite tutvustajana ja Ruus kirjanduse analüüsijana. Ruusiga koos käisime viimases klassis ka Tartus ja ülikoolis, kus õpetaja viis meid muuhulgas Valmar Adamsi loengule peahoone 139. auditooriumis – mu esimene ja unustamatu ülikoolikogemus.

Mis puutub kultuuri ja ajaloosse laiemalt, siis tahan kindlasti mainida tollal veel linnakodudeski olemas olnud lugude jutustamise ning rahvaliku laulu ja musitseerimise traditsiooni: ükski sünnipäevapidu või laupäevane õhtuveetmine ei möödunud ilma ühislauludeta ja kitarr- või akordionimänguta, ilma anekdootide ja pajatusteta. Oma roll oli ka raadiol ja kinoskäikudel, hiljem televisioonil ja teatrilgi. Ajalugu aga oli ümber ringi: kõigepealt muidugi perekonnaloode, aga ka muutuvad elukohad. Mõne aasta Viljandis elades (käisin seal ka esimeses klassis) olid lausa vapustavad lossimäed, muidugi koos Bornhöhe ajalooliste jutustustega, lemmikkohaks oli ka üle tee asuv koduloomuuseum. Hiiu lapsepõlves sai ronida suusahüppetornides, joosta ja mängida von Glehni kummaliste ehitiste keskel. Mustamäe kaldapealne öeldi kunagi olnud merekallas, Mustmäe veeru alla Eesti ajal rajatud välibasseinides olid lastena ujuma õppinud mu vanemad ja õppisin ka mina, veerualune mustikametsariba ja liivaluitemaastik hakkas asenduma suurpaneelamutega ja polütehnilise instituudi rajatistega. Pere Lasnamäele kolimise järel olid avastuseks põnevad paekarjäärid, lähedal olid ka Kadriorg oma pargi, lossi ja tiikidega, mererand ja värskelt valminud lauluväljak, rääkimata ajalugu tulvil vanalinnast, kuhu jõudis lühida trammisõiduga ja mis sai eriti tuttavaks kesklinnas asuvas 7. keskkoolis õppides.

1960ndate Tallinn oli teatri-, kunsti- ja kirjanduslinn, kus oli, millest osa saada: noorsooteatri, Estonia ja draamateatri etendused, kirjanduskolmapäevad Kirjanike Majas, ajaloomuuseum, linnamuuseum, Kadrioru kunstimuuseum, vahelduvad kunstinäitused. Siiski ei olnud mingit kahtlust: lähen õppima Tartu ülikooli eesti filoloogiat. Aastal 1968 võeti seda eriala õppima 25 tudengit, konkurss oli vist umbes viis inimest kohale. Mu teoreetilised grammatikateadmised olid küll üpris olematud. Tänaeni on mees hämmastus ja ebakindlus, mida tundsin, kui sisseastumiseksamite programmis näpuga järge vedasin. Käänd- ja pöördkonnad, tüüpsõnad, sihitis, öeldistäide, lisand – mis need veel on? Eesti keele ja kirjanduse eksami saingi nelja, teised kolm (kirjand, ajalugu ja saksa keel) aga olid viied. Saingi sisse – ega ole kunagi kahetsenud: olen alati saanud olla parimas seltskonnas ja teha seda, mis on tõesti erakordselt huvitav.

- **Kui suureks pead õpetajate-juhendajate rolli oma filoloogiks kujunemisel?**

Väga suureks. Koolipõlve mõjutajate jätkuks võttis meid ülikoolis vastu plejaad värvikaid, tarku ja sõbralikke õppejõude-tipphumanitaare: Paul Ariste, Paula Palmeos, Arnold Kask, Huno Rätsep, Eduard ja Gerda Laugaste, Ellen Uuspõld, Ellen Turu, Aino Valmet, Juhan Peegel, Hillar Palamets, Richard Kleis, Ülo Torpats, Siiri Raitar, Udo Kolk, Karl Taev, Harald Peep, Villem Althoa, Valmar Adams, Valeri Bezzubov, Inge Unt, Jüri Orn, Toom Õunapuu, Juhan Tuldava, Juri Lotman, Tõnu Luik jt – kui noppida nimesid nende hulgast, kellega mina kokku puutusin. Aga pildile kuulus teisigi: võrratud kursusekaaslased, sotsioloogialabor, Ülo Vooglaid ja Marju Lauristin, kunstikabinet ja Kaljo Põllu, ülikooli ajaleht ja Asta Põldmäe, kõikjale jõudev eriskummaline erudiit Villem Ernits, rektoreid (Fjodor Klement, Arnold Koop), raamatukoguhoidjaid (oo, seminarka ja Külli Laugaste!), asendamatu sõbralikke laborante (Tiiu Ojanurme, Helju Rajando jt), nn punaste ainete õppejõude (Johannes Kalits, Eero Loone, Jaan Rebane jt), meditsiiniõdedele õpetuse jagajaid-tohtreid (kõik humanitaaridest naisüliõpilased koolitati ju ka tsiviilkaitse meditsiiniõdedeks), riiehoiutädisid, ülikooli kohviku ettekandjaid jne jne.

Tollaste eesti filoloogia tudengite viiest võimalikust kitsamast erialast (soome-ugri keeled, eesti keel, eesti kirjandus, rahvaluule, ajakirjandus) teise kursuse lõpul nõutud valikut tehes jõudsin kuidagi loomulikult eesti

keeleni, ilmselt heade õppejõudude (Arnold Kask, Huno Rätsep, Aino Valmet jt) mõjul. Üliõpilastena Tartus löime kaasa tudengipäevadel, olime vaimustunud ansamblist Rajacas, imetlesime Elmar Kitse, Ilmar Malini, Visarite ja Kaljo Põllu pilte, saime publikuna osa Vanemuise tollasest teatri-uuendusest. Filoloogihariduse osa oli seegi, et sain ülikooli lõpuaastatel mõne aja töötada keeleteoimetajana ülikooli kirjastuses Marta Raisma käe all. Muust olen veidi kirjutanud teisel: tekstoloogia eriprogramm, praktika kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, ülikooli lõpetamise järel aastal 1973 töö formaalselt keele ja kirjanduse instituudi kirjandusajaloo sektoris, tegelikult aga kirjandusmuuseumis, hindamatud kolleegid-õpetajad Eva Aaver, Abel Nagelmaa, Leo Anvelt, Rudolf Põldmäe, Arne Vinkel jt – mu teine kõrgharidus eesti filoloogina. Tunnitasulisena sain Huno Rätsepa kutsel ka õppejõud olla mõnele vene rühmale eesti keelt õpetades – taas uus ja meeldiv tahk filoloogihariduses. Kõik õpetajad on ilmselt nõus: kui tahad millestki rohkem teada ja põhjalikumalt aru saada, siis õpeta seda. Ülikooli eriline lisaväärtus on värske pilguga ja teada tahtvad üliõpilased. Mu filoloogile kuulu veel põgus peatus toimetajana kirjastuses Eesti Raamat aastal 1983. Sama aasta lõpus siirdusin põhikohaga Tartu ülikooli eesti keele kateedrisse, kust sain jätkata ka teadustööd kirjandusmuuseumis. Ka Oulu ülikoolis aastast 1992 eesti keele ja kultuuri lektorina töötades ja seal otseselt kolmandat filoloogi kõrgharidust saades tundsin end ikka ka Tartu ülikooli osana. Seda tunnet – olla oma maa ja oma *alma mater*'i esindaja – on kogunud küllap kõik välisõppejõud.

- **Mis rõõmustab ja mis kurvastab sind eesti keele uurimise praeguses seisus? Sinu äsja ilmunud raamatu pealkirja parafraaserides: kas on kerge eesti filoloog olla?**

Eesti keele uurimise praeguse seisu üle pole põhjust kurvastada ja eesti filoloog on mõnus olla. Mulle tundub üldse, et Eesti riigis on praegu enneolematult head võimalused mis tahes kultuuri- või eluala jaoks: eesti keel, kirjandus, ajakirjandus, rahvapärimus, muusika, teater, kujutav kunst, teadus, majandus, riiklus jne. Probleem on selles, et me ei suuda oma võimalusi ja vajadusi alade vahel ja nende sees kooskõlastada ja tasakaalustada. Näiteks kui 1990ndate Tartu ülikoolis sunniti pensionile jääma tippvormis teadlasi, kui värskele teadusdoktorile nüüdisülikoolis pakutakse 0,2 assistendikohta (kui sedagi) või kui alustadmisi loovad ja

vahendavad kollektiivid saavad tegutseda vaid sporaadiliselt, ebakindla projektiraha toel, siis oleme käpardid nii riigina kui ka üksikaladel. Me elame avatud maailmas, on loomulik, et inimesed liiguvad avaramaid töö- ja eluvõimalusi otsides. Eesti filoloogide seas on siiski alati jätkunud ala- ja kohatruudust ning oskust vajadusi-võimalusi tasakaalustada. Jätkakem samas vaimus.

- **Missugune on olnud sinu senise uurijatee tipphetk või avastus, millest siiani kõige suuremat rõõmu tunned?**

Olen loomu poolest laisk: kui töötaju peale tuleb, otsin ja leian asendustegevusi või viskan pikali ja loodan, et ehk läheb üle. Seepärast ei oska mingeid erilisi tippe nimetada, küll aga on alati olnud hea meel, kui olen suutnud mõne asja lõpuni viia, olgu see siis ilmunud artikkel või peetud loengukursus. Nii on mulle meeldinud ka koostöö heade kolleegide ja üliõpilastega, kellelt on alati olnud midagi õppida ja kellega koos on olnud võimatu oma tööloiku unarule jätta.

- **Missugused uurimused on sul praegu teoksil?**

Praegu püüan kirjutada eesti kirjakeele ajaloo ülevaadet, mis loodetavasti millalgi ilmub sarjas „Eesti keele varamu“. Siingi saan ära kasutada oma asjatundlikke kolleege, st nende paljusid detailuurimusi ja ka üldistavaid käsitlusi meie kirjakeele ajaloo kohta.

Palju-palju õnne, tugevat tervist ja jätkuvat edu eesti kirjakeele ajaloo mõtestamisel!

OK